

**„РАБОТИТЕ ПРОДЪЛЖИХА ДО КЪСНА ЕСЕН“:
СТРОИТЕЛСТВОТО НА ПАМЕТНИКА НА СВОБОДАТА
ПО МАТЕРИАЛИ ОТ АРХИВА
НА АРХИТЕКТ АТАНАС ДОНКОВ**

Вера Бонева

*„THE WORK CONTINUED UNTIL LATE AUTUMN“:
THE CONSTRUCTION OF THE MONUMENT OF FREEDOM BASED
ON MATERIALS FROM THE ARCHIVE
OF ARCHITECT ATANAS DONKOV*

Vera Boneva

Abstract: *The article presents the construction process of the Freedom monument, erected in the second half of the 20s of the 20th century on Mount Saint Nicholas – Stara Planina Mountain. Little-known documents from the personal archive of architect Atanas Donkov – author of the monument – are involved in the study. Two of these documents have been published in full-text form – the contract between the Committee for the construction of the monument and the authors and the separation protocol on the rights to the financial income between the architect Atanas Donkov and the sculptor Alexander Andreev – author of the bronze figure of the lion placed on the monument. The main stages of the construction are revealed in the context of the uniqueness of the facility and the technological difficulties of its creation. Processes related to logistics, procurement of materials, provision of workers, investor control, etc. are described too. The leading thesis of the article is that regardless of the objective and subjective obstacles and the delay, the construction of the Freedom monument is a serious achievement of the engineering and technical development of Bulgaria in the interwar period. It is also indicative of the consolidation of society around the ideals of national self-determination and political independence.*

Keywords: *Freedom monument; construction; architect Atanas Donkov; architect Gencho Skordev.*

Продължаващата над 140 години история на Паметника на свободата на старопланинския връх Свети Никола е резултат от делата на стоици интелигентни, упорити и работливи българи, сред които напоследък по инерция открояваме името на строителния предприемач Пеньо

Атанасов Колев (Пеньо Бомбето) (1902 – 1987), който има решаваща роля за практическото изпълнение на основните строителни дейности на историческия връх през годините 1929 и 1930. В сянката на неговата слава остава дори и създателят на одобрения и реализиран проект за най-известния монумент в България – *архитект Атанас Донков*, който е обект на настоящия обзор. Статията е центрирана върху дейността на архитекта, насочена към създаването на емблематичния монумент, както и на усилията, положени от него за стриктно изпълнение на проекта му в хода на строително-монтажните работи.

Основен източник на информация е личният фонд на Атанас Донков, съхранен в Държавен архив – Габрово, в който преобладават документите, посветени на споменатия престижен проект. Документите са придобити чрез покупка от сина на архитекта – Данаил Атанасов Донков, през 1977 г. Те са систематизирани в един инвентарен опис с 53 архивни единици. Към първоначалния опис, през 2005 и 2015 г. са включени още седем архивни единици – шест с материали, дарени от внука му – Евгени Донков, и една с копие на досието на твореца, съхранено в Съюза на архитектите в България. Материалите са в добро физическо състояние. С изключение на последната архивна единица, всичките са оригинали. Налични са много снимки – семейни и приятелски, както и на Паметника на свободата в строеж и веднага след завършването му¹. От особено значение за настоящата тема е кореспонденцията между фондообразувателя и Комитета за въздигане паметник на възраждането и освобождението на българския народ, запазените рисунки и чертежи, както и писмата на архитект Генчо Скордев до автора на Паметника на свободата.

Архитект Атанас Донков е роден в Габрово на 1 март 1886 г. в семейство с поборнически традиции (*ил.1*). Завършва гимназиалното си образование в София, след което следва Архитектура в Кралския институт по изящни изкуства в Рим, където се дипломира през 1910 г. Завръщайки се в България, той получава права да работи на свободна практика (*ил. 3*) и се реализира на споменатото поприще до края на жизнения си път. Междувременно интелектуалецът участва като офицер в Първата световна война, а в периода 1922 – 1944 г. е преподавател по архитектура в Средното техническо училище в София „Цар Борис III“. След 1944 г. преподава рисуване в откритото през 1945 г. Висше техническо училище – също в София. Написал е редица учебници по водените от него дисциплини, които за времето си са били базови помагала по техническо чертане, сградос-

¹ За написването на този абзац съм използвала анотацията на фонда в системата ИСДА на държавните архиви, както и лични впечатления от материалите, които съм ползвала на място. Вж.: isda.archives.government.bg [посетен на 26 август 2024.]

троителство, перспектива и др. Като архитект към влиятелно строително предприятие той е проектант и ръководител на значими строителни обекти. Автор е на десетки жилищни сгради в София и в страната, както и на паметника на подполковник Калитин в Стара Загора. Умира в София на 15 декември 1951 г. [**Паметникът**. 2006, с. 175–176].

Най-известното творение на арх. Атанас Донков е Паметникът на свободата, който той създава в съавторство със скулптора Александър Андреев. В началото на 1926 г. двамата творци са класирани на трето място във втория национален конкурс за издигане паметник на „Възраждането и освобождението на българския народ“ на връх Свети Никола. Първо и второ място не са присъдени. Проектът им е откупен, ведно с проектите на още два екипа, класирани след тях. На 3 февруари 1926 г. Комитетът за въздигане на паметника² сключва договор с арх. Атанас Донков (**ил. 2**) и Александър Андреев, в който детайлно са разписани предстоящите дейности и отговорностите на творците [**Приложение №1**]. Скоро след това – на 1 март 1926 г., е подписано и споразумение за разделение на дейностите между двамата автори на проекта „Ветеран“, както в официалната документация се нарича одобрената и реализирана концепция на тандема Донков–Андреев [**Приложение №2**] (**ил. 4**).

От договора и от други документи става ясно, че е планирано основните строителни дейности да приключат на 1 август 1927 г. Прецизно са регламентирани плащанията на авторите на одобрения проект, както и задълженията им. Предвидена е строга отчетност под формата на два доклада месечно, както и ангажимент на архитекта и скулптора да ръководят пряко процесите по изграждането на монумента. В споразумението между Донков и Андреев е предвидено, че разпределението на сумите от хонорарите ще бъде в следното съотношение – 3/5 за Донков и 2/5 за Андреев.

Материалите от архива на арх. Атанас Донков показват, че първоначално работата по проекта тръгва оперативно. На 1 май 1926 г. са утвърдени общите поемни условия за изграждането на паметника след съответно заседание на строителната комисия към Комитета [**ДА – Габрово**, ф. 812К, оп. 1, а.е. 11, 14]. След последващи процедури Комитетът възлага строителството на трима съдружници предприемачи – инж. Богдан Горанов³, Кирил Славов и арх. Иван Данчов. Горанов е експерт по железобетонни конструкции. Кирил Славов отговаря за логистиката, а арх. Иван

² Пълното наименование на тази гражданска структура е *Комитет за въздигане паметник на възраждането и освобождението на българския народ*. В текста, с цел оптимизиране на изказа, го именувам съкратено – *Комитет* или *Комитет за въздигане на паметника*.

³ През август 1928 г. инж. Богдан Горанов е заменен с инж. Минчо Заеков.

Данчов е технически ръководител на строежа, като успоредно с това изготвя работните планове, които подлежат на утвърждаване от авторите и от Комитета. След интензивна подготвителна работа изкопните работи на връх Свети Никола започват още през септември 1926 г. [**Скордев, Г.** 1980, с. 2⁴].

За съжаление, още в началото се появяват обективни пречки. Сред тях са липсата на опит във високопланинско строителство, лошото състояние на пътната мрежа от юг и от север към Шипченските височини, трудното набиране на работници, доставката на материалите. Например идеята паметникът да се облицова с мрамор отпада, тъй като мраморът от близките кариери се оказва без необходимите качества. Гранитът е заменен с местния камък доломит, от който са направени вътрешните и външните облицовки. Пясъкът се доставя от находища по река Тунджа до Казанлък, като от село (днес град) Шипка нагоре се прекарва с коли с животинска тяга. Същото се отнася и до желязото, цимента и другите строителни материали. В хода на организирането на доставките и на подготовката на терена изминава цялата строителна 1926 г., а на суровия връх изкопните работи са подновени едва през май 1927 г. [**Мойсеев, М.** 2002, с. 100–101].

Междувременно Комитетът за въздигане на паметника възлага инвеститорския контрол на арх. Генчо Скордев (1900 – 1986) от Казанлък. Това става по предложение на арх. Атанас Донков, регистрирано в доклад до Комитета. Генчо Скордев е възпитаник на Висшето техническо училище в Дармщат, Германия, и това е първата му професионална позиция. Въпреки че е млад и без много житейски и технически опит, той се справя отлично с работата в екстремни условия. Успоредно с визираната дейност той ръководи няколко строителни обекта в Казанлък – включително и надстройката и обновяването на красивата сграда на читалище „Искра“, както и обновяването на Педагогическото училище в Казанлък. От 1930 до 1943 г. арх. Скордев има собствено архитектурно бюро в София. След 9 септември 1944 г. той се включва в държавните структури, свързани със сградостроителството и урбанизацията. Пенсионира се през 1971 г. [**Паметникът.** 2006, с. 177–178].

Подробности за строителните дейности през 1927 г. се съдържат в поредица от 13 писма на арх. Генчо Скордев до арх. Атанас Донков, изпратени между 23 март и 8 декември същата година. От тях става ясно, че в началото на строителния сезон се налага да се продължат подготвителните работи – да се построи землянка за работниците, да се ремонтира

⁴ Оригиналът на този мемориален текст също е част от архива на арх. Атанас Донков – архивна единица № 13. Тук го цитирам по печатното издание, поради действащите археографски правила.

и укрепил Спасителният дом⁵, да се пренесат до върха необходимите за основите количества цимент, пясък и желязо. В края на май арх. Скордев докладва, че материалите вече са налични и се очаква в скоро време да бъдат отлети основите, както и да започне зидането. Доставка на камъни също не върви с очакваната интензивност. На 10 юли 1927 г. арх. Скордев споделя следното: „Паметникът върви много мудро. До края на юни бе изкарана вътрешната зидария на костницата на височина 3 м., а външната зидария е на около 1 м. От 1 юли до днес почти нищо е изработено. Само кофража за първата плоча. До кога ще продължава така не зная“ [ДА – Габрово, ф. 812К, оп. 1, а.е. 13, л. 2].

Докладите от 23 и 30 юли са по-оптимистични, но става ясно, че летните бури много препятстват хода на работата (ил. 8). Работниците са между 6 и 16 зидари и 6 каменари. Превозът на камъните от кариерата до обекта се осъществява с коли (между една и четири), което не е достатъчно. Доставка на другите материали е регулярна. Съществен е проблемът с работната ръка. На 30 юли арх. Скордев пише следното: „И този месец не можах да се задържат работници. Повече от 20 души са идвали. Поработват 1–2 дена и си отиват“ [ДА – Габрово, ф. 812К, оп. 1, а.е. 13, л. 7]. Визираният проблем е валиден за целия строителен сезон. Той е и една от причините, поради които строителството продължава повече от две години след предвидения срок за завършване на паметника – 1 август 1927 г. (ил. 5).

На 17 август 1927 г. арх. Скордев споделя с арх. Донков, че базата на паметника е готова и започва строителството на мавзолея. До края на месеца и тази фаза е завършена. Доставките на суровини и материали вървят регулярно. Зидариите също. Арх. Скордев обаче се оплаква, че колегите му Донков и Данчов отдавна не са идвали на обекта. „Мене ме оставихте сам самичък.“ – завършва писмото си той, като заявява, че очаква повече подкрепа и помощ от другите членове на екипа [ДА – Габрово, ф. 812К, оп. 1, а.е. 13, л. 9]. Независимо от жалбите на младия архитект, може да приемем, че арх. Атанас Донков изпълнява стриктно задълженията си на авторски контрол и участие в процеса на строителство. За това има свидетелства в ежемесечните доклади до Комитета, както и в някои чертежи на детайли от интериора на обекта [ДА – Габрово, ф. 812К, оп. 1, а.е. 22, л. 1, а.е. 23, л. 1–2]. Факт е обаче, че той не изпълнява стриктно

⁵ Спасителният дом е единствената по-стабилна постройка, която е съществувала в близост до строителната площадка. Тя се е намирала в района на днешния паркинг от северната страна на връх Свети Никола. Представлявала е нещо между заслон и хижа и е осигурявала подслон на пътниците и място за временна почивка. По строителната документация Спасителният дом е трябвало да се ремонтира и укрепи и да бъде първоначална логистична база за работници и ръководители на обекта.

заложеното в договора с Комитета задължение на всеки две седмици да посещава строителната площадка поне по веднъж.

Строителният сезон през 1927 г. продължава до края на м. ноември. До тогава е завършен мавзолеят и са започнати работите по третия етаж и по вътрешните стълбища. Облицовките вървят регулярно. Междувременно в края на есента връх Св. Никола е под „обстрела“ на започналите зимни бури, част от които събарят някои помощни съоръжения и разпиляват част от материалите. Започват и замръзванията, което естествено води до зазимяване на обекта. Това става в края на м. ноември след отливането на железобетонната плоча над мавзолея [ДА – Габрово, ф. 812К, оп. 1, а.е. 13, л. 10–13]. Споменатите обстоятелства са описани от арх. Генчо Скордев в мемориалния му очерк по следния начин: „Работите продължиха до късна есен⁶. През м. ноември времето се развали. След продължителни дъждове, сняг и силна буря, която събори земянката, отнесе ламарините от покрива на Спасителния дом и събори едната стена на обора, времето се затопли и работите продължиха до 8 декември, когато бяха затворени и всички отвори. Разбира се, работите по набавяне на пясък, камъни и др. не се прекъснаха почти през цялата година.“ [Скордев, Г. 1980, с. 11].

През 1928 г. строителството върви с по-слаби от очакваните темпове. Освен посочените по-горе предпоставки, се появява спор между инж. Богдан Горанов и Комитета за въздигане на паметника, който води в крайна сметка до замяната на предприемача с инж. Минчо Заеков. Нает е и Пеньо Атанасов Колев (Бомбето), който се отличава с оперативност и умение да задържа и мотивира работниците си. Възобновяването на работите става едва на 5 септември и затова през 1928 г. се издига само още един етаж, като над него се отлива следващата плоча. Работи се и по железобетонното стълбище [Паметникът. 2006, с. 56–57]. Междувременно е променена кариерата за доставка на пясък, което води до още забавяния и затруднения. Камъните не са с достатъчна големина и добра форма, та трябва да се доработват допълнително. С цел ускоряване на дейностите правителството отпуска един взвод войници от трудови войски, които работят по изравняване на терените около паметника [ДА – Габрово, ф. 812К, оп. 1, а.е. 13, л. 15]. Голямо облекчение за строителите е завършването на новото шосе между село (днес град) Шипка и връх Св. Никола, което прави доставките по-лесни и регулярни. На 24 септември и 25 октомври 1928 г. лично цар Борис III посещава обекта, като разглежда плановете, приема устни доклади от предприемачите и архитектите и

⁶ Това изречение е използвано в заглавието като синтез на отдадеността на екипа, който и при ноемврийските бури и виелици не напуска обекта преди да завърши предвидения етап.

изразява удовлетворение от процеса на изграждане на важния монумент [Паметникът. 2006, с. 59].

През 1929 г. са построени останалите четири етажа на паметника. Иззидан е горният зид и облицовките на изградените части също до голяма степен са поставени [Грънчаров, Др. 1965, с. 34]. В писмо от 31 август с.г. до арх. Донков арх. Скордев съобщава за завършването на каменната зидария на петия етаж и за хода на работите по стълбището: „Трудоваците продължават да работят. Сега довършват северните площадки. От следващата седмица ще започнат изкопа на стълбището и източните площадки.“ [ДА – Габрово, ф. 812К, оп. 1, а.е. 13, л. 16]. Последната железобетонна плоча е отлята на 1 и 2 септември същата година при тежки атмосферни условия – вятър, дъжд и буря. Поради липса на камък, облицовъчните дейности се бавят и част от работниците не са заети. Въпреки това, предвидените за този строителен сезон дейности са реализирани [ДА – Габрово, ф. 812К, оп. 1, а.е. 13, л. 16–17]. Резултатите от описаната ситуация са видими и на запазената в архива на арх. Атанас Донков снимка с дата 26 октомври 1929 г., направена пред северната фасада на обекта, на която присъстват почти всички отговорни за строителството лица, включително и ген. Велизар Лазаров⁷ (ил. 6). Панорамната снимка на обекта от същия ден показва, че основната конструкция на Паметника на свободата вече е налична. Остават довършителни работи, оформяне на околния терен, завършване на външното стълбище, както и демонтаж на скелето (ил. 7).

1930 г. е последната от строителството на Паметника на свободата. През летните и есенни месеци са завършени облицовките, направена е железобетонната вита стълба към площадката на последното ниво на монумента. Оформено е каменното стълбище от северната страна, което води към Мавзолея, ведно с прилежащите му площадки. Пак тогава е поставен и бронзовият лъв, отлят в Софийския арсенал по гипсов модел, направен от скулптора Кирил Шиваров [Паметникът. 2006, 58–59].

В спомените си, съхранени в архива на арх. Атанас Донков, арх. Генчо Скордев съобщава и за някои специфични трудности в хода на работата, произтичащи от местоположението на монумента: „През време на строежа не станаха нещастни случаи, въпреки че върхът носеше често изненади: дъжд, сняг, мраз, студени и бурни ветрове и др. През една бурна нощ валя град, придружен със страхотни гръмотевици. Падна гръм върху паметника и близо до земянката на работниците, която се намираше в склона под него. За щастие, поради това, че работниците спяха върху високи нарове, бяха само леко засегнати с изключение на един от тях, който трябваше да се лекува продължително време. Гръм паднаше даже и

⁷ Снимката е съхранена във визуалната част на представения архив [ДА – Габрово, ф. 812К, оп. 1, а.е. 57, л. 1].

при сравнително ясно, но задушно време, а изпразването на атмосферно електричество при дъждовно време през стърчащите в четирите ъгъла на паметника железни релси беше обикновено явление“ [Скордев, Г. 1980, с 23]. Тези факти, както и други трудности, с които се сблъскват строителите и архитектите при реализирането на престижния проект, са подробно отразени в запазената преписка между арх. Атанас Донков и Комитета за въздигането на паметника [ДА – Габрово, ф. 812К, оп. 1, а.е. 12, л. 1–30].

Представените обстоятелства около изграждането на Паметника на свободата в периода 1926 – 1930 г., извлечени основно от архива на архитект Атанас Донков (ил. 9), съхранен в Държавен архив – Габрово, потвърждават с допълнителни детайли колко сложен и уникален е процесът на въздигането на емблематичния монумент. Те ни дават основание да оценим още по-високо професионализма на ангажираните с този процес лица, както и да отдадем почит на дейците на Комитета за въздигането на паметника, които абсолютно безвъзмездно изпълняват мисионерската си работа в продължение на повече от десетилетие – от учредяването на Комитета през 1921 г. до официалното откриване на Паметника на свободата на 26 август 1934 г.⁸.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение №1

Договор между архитект Атанас Донков и Александър Андреев – от една страна,

и Комитета за въздигане паметник на възраждането
и освободението на българския народ⁹

Договор, сключен на [...] ¹⁰ хиляда деветстотин двадесет и шеста година, въз основа на решението на Комитета за въздигане паметник за възраждането и освободението на България, взето в заседанието на 3 февруари, протокол №1, между същия Комитет чрез неговия председател ген. В[елизар] Лазаров¹¹ и

⁸ Визуален материал от това събитие, както и от постоянната експозиция в Паметника на свободата, е наличен на сайта на Националния парк музей „Шипка – Бузлуджа“. – www.shipkamuseum.org [Посетен на 26 август 2024].

⁹ На документа няма дата и подписи. Той очевидно е подписан между 3 февруари и 1 март 1926 г., тоест между датата на решението на Комитета за сключването му и разделителния протокол за авторските права, който е следствие от сключения договор (тук Приложение № 2).

¹⁰ Оставено празно място за попълване на дата.

¹¹ След смъртта на ген. Велизар Лазаров през 1929 г. ръководството на Комитета е поето от Христо Чохаджиев (1869 – 1931). Христо Чохаджиев е от Стара Загора, офицер от българската армия, полковник. Към времето, в което ръково-

авторите на откупения конкурсен проект за паметник на Шипченските височини архитект Ат. Донков и скулптор Ал. Андреев.

Чл. 1

Комитетът възлага на архитекта Атанас Донков и скулптора Александър Андреев и последните приемат да приготвят екзекутивните чертежи, модели и книжа за паметника на Шипченските височини (Свети Никола) и да ръководят работата по построяването на същия.

Чл. 2

Архитект Ат. Донков и скулпторът Ал. Андреев се задължават:

А. Да приготвят за своя сметка и със свой собствен помощен персонал и материали

1) Окончателният проект за паметник на Шипченските височини за спомен на опълченските подвизи през 1877 г. въз основа на откупения им такъв с мото „Ветеран“, като при това вземат във внимание измененията, които бяха се предложили да се направят в него от Комитета за въздигането на паметника;

2) Всичките планове, чертежи, модели, детайли, шаблони, поемни условия, ведомости за цените, описания на работите, сметки, изчисления и пр., според приетите такива за държавните сгради; с една реч – да доставят и предоставят на Комитета всичко, което е нужно за отдаване работите на търг, за направа на поръчки и въобще за изпълнението (екзекутирането) на проекта за паметника.

Б. Да ръководят и контролират строителните работи на самото местостроение или гдето и да се извършват¹². За тази цел те ще имат бюро в София за сношение с Комитета, с предприемачи, с работници и пр.

Освен това, те ще изучат офертите на предприемачите на конкурентите, ще водят нужния надзор и контрола върху качеството на материалите, както и върху строителните работи и начина на изпълнението им. Те ще се грижат за извършване на работите, съгласно респективните договори, за тяхното точно трасиране и опазване на дадените и одобрени мерки. Те ще водят на местостроенето дневник, както и всичката кореспонденция, нужна за извършване на работите. Те ще се грижат за приемането на материалите и работите.

За помощ на контрола и надзора върху строителните работи на местостроението на паметника (Св. Никола) от страна на Комитета ще им се дадат през строителния сезон един кондуктор, евентуално и един надзорник.

Чл. 3

Всички книжа, които са нужни – било за търгове, било за поръчки, ще бъдат приготвени и представени на Комитета от страна на архитект Донков и скулптора Андреев поне в четири еднообразни екземпляра на български език. Ако се окаже нужда от повече екземпляри, те ще бъдат доставени срещу плащане на разносните, направени за приготвянето им.

ди Комитета за въздигане на паметника, той е офицер от запаса. Благодаря на Деница Рахнева – уредник в Национален парк музей „Шипка – Бузлуджа“, която издири и ми предостави информацията за Христо Чохаджиев.

¹² Подчертаването е в оригинала.

За работи, които трябва да се отдадат на чуждестранни фирми, тържните и други книжа трябва да се представят, освен на български, на още един чужд език.

Всичките чертежи и поемни книжа трябва да бъдат съставени по един изчерпателен начин, изложени точно (без никаква двусмисленост) и предадени навреме, за може работите да бъдат изпълнени по всички правила на архитектурата и скулптурата без компликации, като се има предвид, че паметникът трябва да бъде готов и завършен до 1 август 1927 г.

Чл. 4

Всичките работи трябва така да бъдат проектирани и извършени, щото определените за тях суми да бъдат употребени най-рационално и всякога в съгласие с[ъс] строителната комисия, произхождаща от Комитета.

Всичките актове, планове, предложения и пр., които изхождат от строителното бюро на архитект Донков и скулптора Андреев, остават в принадлежност на Комитета.

Всичките планове, книжа и пр., нужни за отдаване работите на търг, трябва да бъдат представени на Комитета най-късно месец и половина от датата на сключване на настоящия договор.

Чл. 5

В случай че архитект Донков и скулптора Андреев (с изключение на *force majeure*) грубо игнорират и не изпълняват задълженията си по този договор, ако и да им е било писмено обръщано внимание върху това, Комитетът може да ги замени с други лица, за да осигури редовния ход на работите. Това ще стане за сметка на архитект Донков и скулптора Андреев, като последните обаче са свободни да се отнесат за защита на интересите си до редовните съдилища.

Чл. 6

За всички задължения по този договор на архитекта Донков и скулптора Андреев Комитетът се задължава, даже ако по една или друга причина се продължи¹³ фиксираният в чл. 3 срок за довършване на паметника, да им заплати общо на двамата възнаграждение в размер 5%¹⁴ върху стойността на строителните работи по направата на паметника.

Освен това Комитетът се задължава да им плаща:

Пътните пари за отиването им на местостроението – [връх] Свети Никола.

Чл. 7

Вън от възнаграждението, предвидено в предишния член, никакво друго възнаграждение, под каквато форма и наименование да бъде, или разноси за каквото и да е, предвидени в правилника за таксите на инженерите и архитектите, или в друга някоя работа, Комитетът няма да плаща на архитект Донков и скулптора Андреев.

¹³ В смисъл на удължи.

¹⁴ Процентът е нанесен допълнително на ръка с мастило. В първия вариант е изписано *четири процента*.

Чл. 8

Определеното в предишния член ще се изплаща както следва:

- а) 20000 лв. след сключването на този договор;
- б) след всякой утвърден търг или поръчка – 1% от съответната сума (стойност по оценката);
- в) след изплащане на всяка ситуация – по 1% от стойността на извършените работи, според ситуацията;
- г) остатъкът ще се изпрати най-късно два месеца след окончателното приемане на работите.

Чл. 9

Освен местния надзор от кондуктора, и евентуално надзирателя, които действат под личната отговорност на архитект Донков и скулптора Андреев, [задължени] лично да контролират работите на местостроението, като първият отива там най-малко два пъти в месеца – през всяко полумесечие веднъж, а вторият – поне осем пъти през всичкото време, додето трае направата на паметника.

Само в случай на непреодолими препятствия (*force majeure*) Комитетът може да разреши да ги заместват отнапред представени и приети от строителната комисия равноправни техни респективни заместници, на които ще се плаща от Комитета само следваемите пътни пари – без всякакво друго възнаграждение. Заместниците действат под личната отговорност на архитект Донков и скулптора Андреев.

След всяко посещение на местостроението архитект Донков се задължава да донася писмено за състоянието на работите по строежа.

Чл. 10

Комитетът има в своя тежест следното: отдаване на работите за извършване проверка на ситуациите и финансовата част на работите.

В тежест на архитект Донков и скулптора Андреев са всички разноски за поддържане на бюрото по постройката на паметника през време на приготвяне на тръжните книжа, ръководене работите и приключване на сметките.

Чл. 11

Разноските по сключване на настоящия договор (гербови марки, заверки и др[уги] подобни) ще се понесат по наполовина от двете страни.

София, [...] ¹⁵ 1926 год.

Председател на Комитета

Архитект:

Скулптор:

ДА – Габрово, ф. 812К, оп. 1, а.е. 10, л. 1–4. Оригинал.

Машинопис.

¹⁵ Оставено празно място за попълване на дата.

Съгласително между архитект Атанас Донков и Александър Андреев
София – 1 март 1926 г.

Долуподписаните автори на мото „Ветеран“ от конкурса за паметник за увековечаване паметта на падналите опълченци при Шипка, във връзка с възлагането на проекта за изпълнение, се съгласяват върху следното:

Всички бенефиси, произхождащи от съвместната работа – като архитект Ат[анас] Донков носеше архитектурната работа, а скулптора Ал[ександър] Андреев – скулптурната, се разпределят три части към две, и то три в полза на архитект Донков и две в полза на скулптора Андреев.

Архитектурното бюро ще се поддържа от архитект Донков, а скулптурното ателие – от скулптора Андреев.

София, 1 март 1926

Договорящи: (п) [Атанас Донков]

(п) [Александър Андреев]

ДА – Габрово, ф. 812К, оп. 1, а.е. 9, л. 1. Оригинал. Ръкопис.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

Архивни източници/ Archival sources

ДА – Габрово – Държавен архив – Габрово, ф. 812К. [Darzhaven arhiv – Gabrovo, f. 812K.]

Публикации/ Publications

Грънчаров, Др. 1965 – Др. Грънчаров. Изграждане паметника на нашето освобождение и възраждане на върха „Св. Никола“, сега „Столетов“ на Шипченския проход 1920 – 1938. София, 1965. [Dr. Grancharov Izgrazhdane pametnika na nasheto osvobozhdenie i vazrazhdane na varha „Sv. Nikola“, sega „Stoletov“ na Shipchenskia prohod 1920 – 1938. Sofia, 1965.]

Мойсеев, М. 2002 – Мойсей Мойсеев. Градеж от кости, обич и камък. Паметникът на свободата на връх Шипка – творци и строители. Велико Търново: Абагар, 2002. [Moysey Moyseev. Gradezh ot kosti, obich i kamak. Pаметnikat na svobodata na vrah Shipka – tvortsi i stroiteli. Veliko Tarnovo: Abagar, 2002.]

Паметникът. 2006 – Паметникът на свободата на връх Шипка. [Сборник от научни статии.] София: Форум „България – Русия“, 2006. [Pаметnikat na svobodata na vrah Shipka. [Sbornik ot nauchni statii.] Sofia: Forum „Bulgaria – Rusia“, 2006.]

Скордев, Г. 1980 – Генчо Скордев. Изграждането на Паметника на свободата на връх Столетов. София: Библиотека на архитекта, 1980. [Gencho Skordev. Izgrazhdaneto na Pаметnika na svobodata na vrah Stoletov. Sofia: Biblioteka na arhitekta, 1980.]

Интернет източници / Internet sources:

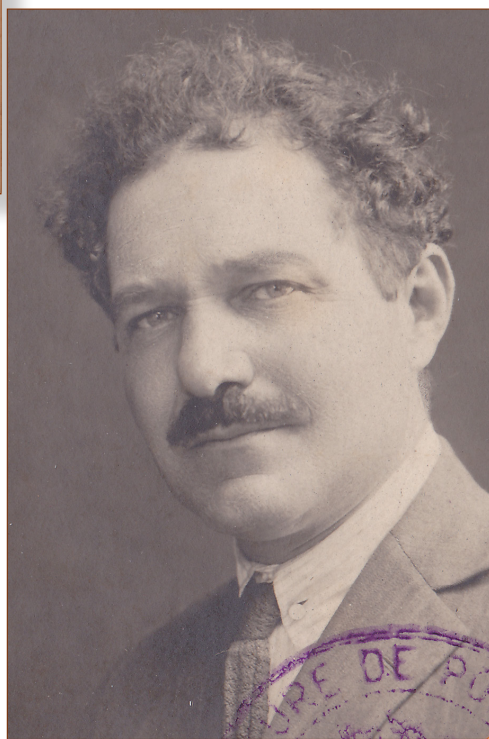
ИСДА – Информационна система на държавните архиви – isda.archives.government.org [ISDA – Informationsionna sistema na darzhavnite arhivi – isda.archives.government.org]

Официален сайт на Парк музей „Шипка – Бузлуджа“ – www.shipkamuseum.org [Ofitsialen sayt na Park muzey „Shipka – Buzludzha“ – www.shipkamuseum.org]

Изображение № 1.

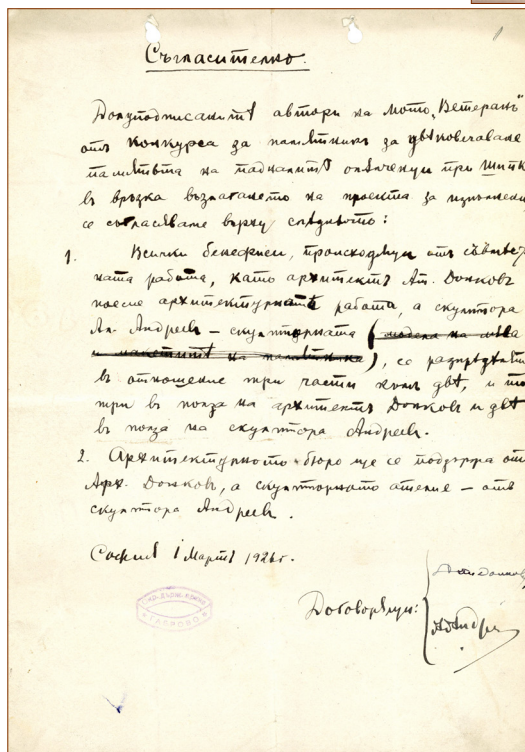
Снимка на Атанас Донков
с родителите му (ок. 1896 г.) –
ДА – Г, ф. 812К, оп. 1, а.е. 37, л. 1.

Изображение № 2.

Снимка на арх. Атанас Донков
(20-те години на XX век) –
ДА – Г, ф. 812К, оп. 1, а.е. 39, л. 3.

Изображение № 3.
Удостоверение от Главна дирекция
на пътищата, благоустройството
и сградите за признаване на
Атанас Донков право на свободна
техническа практика (София, 24
август 1910 г.) –
ДА – Г, ф. 812К, оп. 1, а.е. 2, л. 1.

Изображение № 4.
Съгласително между архитект
Атанас Донков и Александър
Андреев (София, 1 март 1926 г.) –
ДА – Г, ф. 812К, оп. 1, а.е. 9, л. 1.

Изображение № 5.

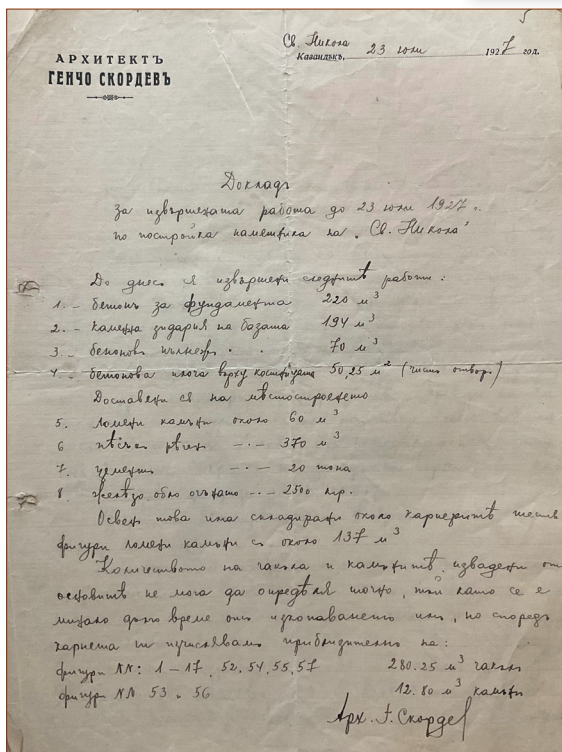
Снимка от строителството
на Паметника на свободата (врхъ
„Свети Никола“, 1928 г.) –
ДА – Г, ф. 812К, оп. 1, а.е. 43, л. 2.

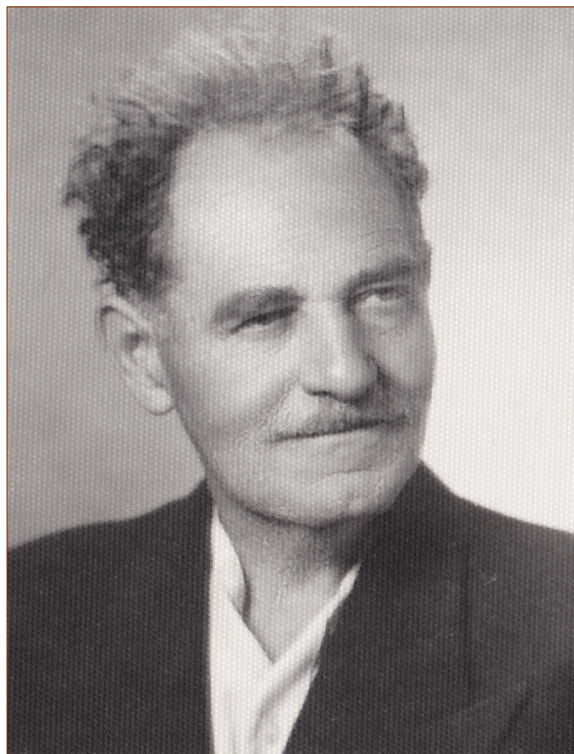
Изображение № 6.

Снимка пред южната фасада
на почти завършения Паметник
на свободата (врхъ „Св. Никола“,
26 октомври 1929 г.) –
ДА – Г, ф. 812К, оп. 1, а.е. 57, л. 2.

Изображение № 7.
Снимка на Паметника
на свободата в завършен вид,
преди да бъде демонтирано
скелето (връх „Свети Никола“, 26
октомври 1929 г.). –
ДА – Г, ф. 812К, оп. 1, а.е. 57, л. 4.

Изображение № 8.
Писмо от арх. Генчо Скордев
(Казанлък) до арх. Атанас Донков
(София) за хода на строителните
работи по Паметника
на свободата, 23 юли 1927 г. –
ДА – Г, ф. 812К, оп. 1, а.е. 13, л. 5.

*Изображение № 9. Снимка на арх. Атанас Донков
(София, 40-те години на XX век) – ДА – Г, ф. 812К, оп. 1, а.е. 39, л. 2.*